

**ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ
ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Олег Кустинський, підполковник, викладач кафедри військової підготовки
Сергій Морозов, полковник, кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри педагогіки та психології
Національної академії Державної прикордонної служби України
ім. Б. Хмельницького
м. Хмельницький

**ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ
ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ
НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У цій статті ми розглядаємо основні засади педагогічної технології зі студентами, які навчаються за програмою офіцерів запасу, з урахуванням сучасних вимог, для визначення задуму моделі технології навчання в загальному вигляді, яка б забезпечила більш ефективну підготовку офіцерів запасу на військовій кафедрі ВНЗ.

Постановка проблеми. Головний стратегічний напрямок розвитку світової та вітчизняної системи вищої освіти лежить у площині розв'язання проблем розвитку особистості слухача та викладача, технологізації цього процесу.

В умовах цієї парадигми освіти викладач найчастіше виступає організатором усіх видів діяльності студента як компетентний консультант і помічник. Його професійні вміння повинні бути спрямовані не тільки на контроль знань і вмінь, тих, хто навчається, а й на діагностування їх діяльності та розвитку.

Гуманізація освіти, її орієнтація на розвиток особистісного потенціалу слухача, запобігання безвиході розвитку змусили вищу школу перейти на технологічний етап розвитку. При цьому процес навчання повинен бути психологічно і валеологічно обґрунтований та інструктований.

Проблема сьогодні полягає у тому, щоб надати викладачу методологію вибору та механізм реалізації відібраного навчального змісту освіти в реальному навчальному процесі як з урахуванням інтересів та здібностей студента, так і його особистої творчої індивідуальності. Окремі форми і методи навчання повинні поступитись цілісним педагогічним технологіям загалом і технології навчання – зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Двадцять років тому технологічний підхід у вітчизняній практиці майже не використовувався. Перші такі спроби зробили Т.А. Ільїна та М.В. Кларин під час аналізу закордонного досвіду.

Думки про технологізацію освіти висловлював ще Я.А. Коменський 400 років тому. Він виділяв: вміння правильно визначати мету, обирати засоби її досягнення та формулювати правила користування цими засобами. Елементи технологічного підходу можна знайти і в працях більшості видатних іноземних та вітчизняних педагогів, таких, як А. Дістервег, Й.Г. Песталоцці, Л.М. Толстой, А.С. Макаренку, В.О. Сухомлинський та інші [1].

Сучасна педагогічна технологія охоплює коло теоретичних та практичних питань з організації навчального процесу, методів та засобів навчання. Своім походженням вона зобов'язана реалізації педотехнічних ідей, які висловлювали на рубежі ХХ століття засновники прагматичної психології та педагогіки (І. Джеймс, Д. Дьюї, С. Холл, Р. Торндайк), представники "індустріальної" педагогіки (Тейлор, Ф.Б. Гільберт).

Виклад основного матеріалу. Науково-технічна революція, яка торкнулась всіх галузей науки, техніки, суспільного життя, освіти, наповнює педагогіку новим змістом.

За останній час провідними вітчизняними педагогами і дослідниками процесу навчання розглядається переведення навчання і виховання у вищій освіті на колії педагогічної технології, що означає рішучий перехід практики підготовки військових спеціалістів у побудові навчального процесу до суворого обґрунтування кожного його елемента й етапу, спрямованості на об'єктивно діагностуючий кінцевий результат [2]. Водночас питанням розробки педагогічної технології студентів, які навчаються за програмою офіцерів

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

запасу, вченими достатньо уваги не приділялося.

Педагогічна технологія як концепція організації і проведення навчально-виховного процесу полягає в розкритті сутності кожного елемента прийнятої системи навчання.

Система навчання – це певна сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості із необхідними заданими якістьми.

Результати виконаної аналітично-синтетичної дослідницької роботи показали, що структура довільної системи навчання (СН) може бути представлена в теперішніх умовах такою взаємопов'язаною сукупністю інваріантних елементів:

1. Студент як об'єкт педагогічного впливу.
2. Загальні й часткові цілі навчання та виховання.
3. Зміст навчання та виховання.
4. Дидактичні процеси.
5. Викладач (або ТЗН).
6. Організаційні форми навчання.

Кожне дидактичне завдання (мал. 1) може

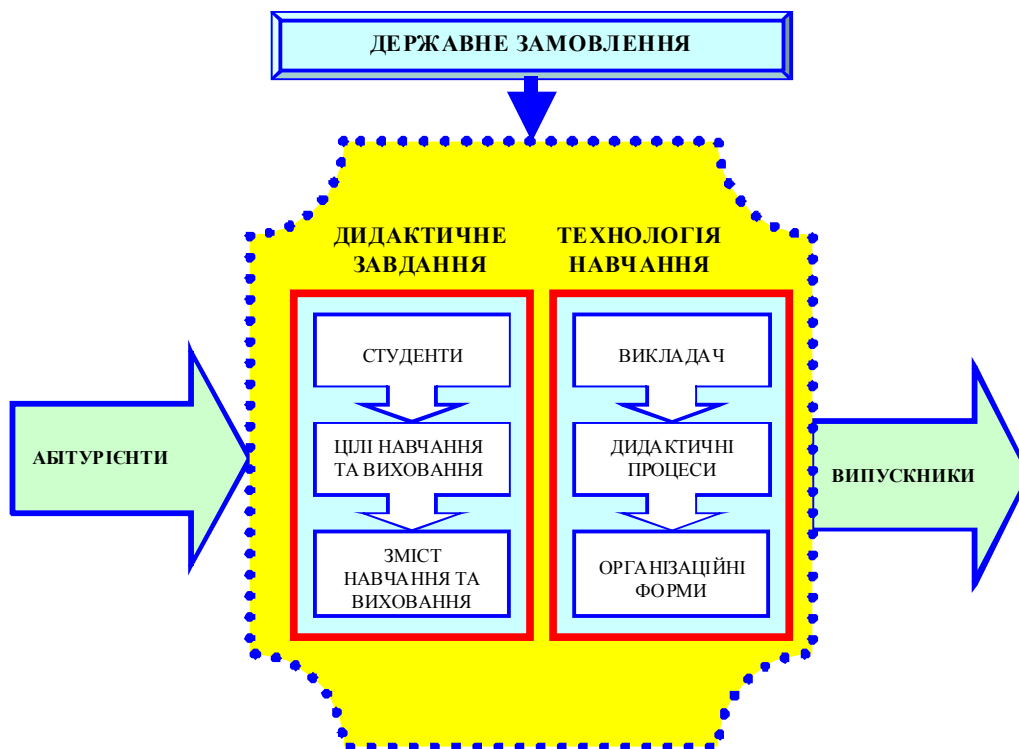
форм дидактичного процесу, кваліфікації викладача (або якості ТЗН). У дидактичному процесі розрізняють власне процес навчання і виховний процес.

У результаті дослідження нами з'ясовано, що технологія навчання – це науково розроблена новаторська організація навчального процесу на основі обґрунтованого синтезу форм і методів активного навчання. Вона розкриває творчий потенціал студентів. Це не методика, а системно-технологічний, комплексний підхід до організації та здійснення навчального процесу (щодо навчальної дисципліни, розділу, теми), який стосується не тільки форм, методів і прийомів навчання, але й матеріального забезпечення навчального процесу, його змісту, механізмів оновлення, включення у навчальну діяльність, найближчі та перспективні цілі.

Технологія навчання повинна:

- забезпечити поліпшення якості підготовки спеціалістів;

- гарантувати досягнення необхідного рівня знань, умінь і навичок студентів, розвиток у них творчих здібностей і якостей, які дають змогу самостійно і компетентно їх використовувати і на

Мал. 1. Система навчання у ВНЗ

бути розв'язане за допомогою адекватної технології навчання, цілісність якої забезпечується розробкою і використанням трьох її взаємопов'язаних компонентів: організаційних

певних (окремих) етапів своєї підготовки на кафедрі військової підготовки (КВП), і при виконанні обов'язків командира загальновійськового підрозділу після призову до лав Збройних Сил;

**ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ
ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

- забезпечити зростання якості професійної підготовки майбутніх офіцерів запасу;

- будуватись, в основному, на продуктивно-творчому вивченні, методах активного навчання, які дають змогу вийти за вузькі рамки процесу передачі навчальної інформації і засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками, впливати на весь процес формування особистості майбутнього офіцера запасу.

Як було визначено під час дослідницької роботи, технологія навчання передбачає організацію і здійснення навчального процесу з використанням синтезу методів активного навчання (МАН). Метод навчання може вважатися активним, якщо:

а) поставлені чіткі навчальні завдання та використані прийоми, що забезпечують у рамках відведеного часу якісне їх виконання, контроль цієї якості;

б) студенти в процесі заняття цілеспрямовано, активно діють щодо досягнення поставлених навчальних цілей;

в) студенти продуктивно працюють самостійно і з викладачем, на занятті створюється обстановка співробітництва (співтворчості) викладача і студентами.

Перебудова системи народної освіти висуває в числі найбільш актуальних проблему відповідності якості підготовлених військових спеціалістів замовленій якості.

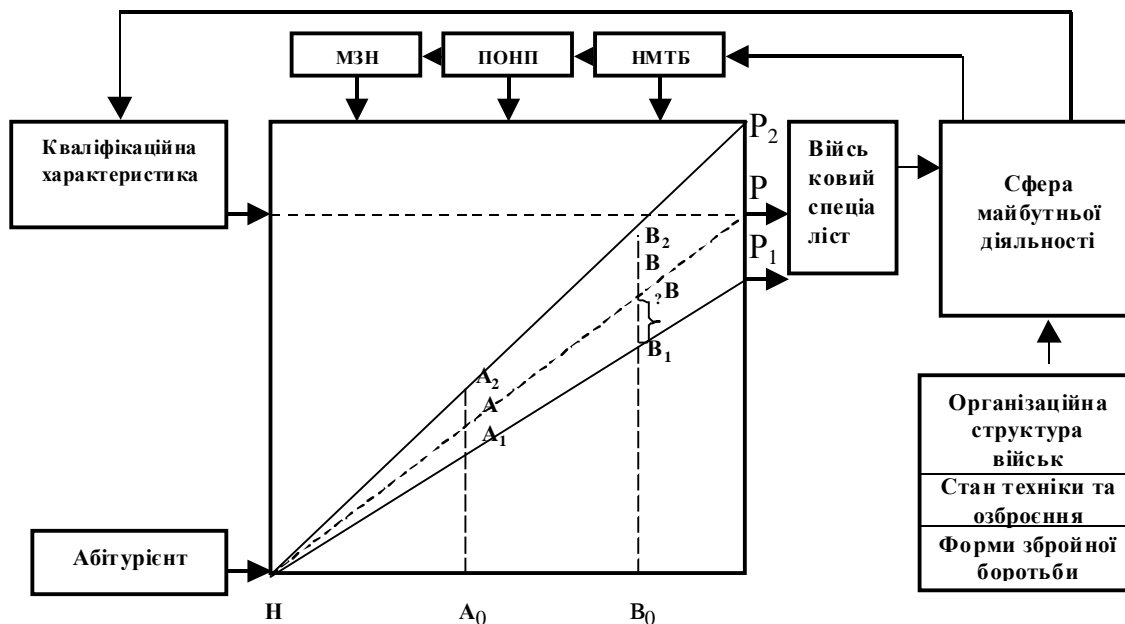
Контроль якості підготовки спеціаліста під час випуску завжди адекватний моделі його професійної діяльності.

Сьогодні багато вчених вважають об'єктивним критерієм якості підготовки кожного

спеціаліста його пам'ять, рідше – рівень сформованості у нього розумової діяльності. Ця якість, як правило, і перевіряється. Коли йдеться про перевірку якості готовності спеціаліста до певної діяльності, як правило, мають на увазі, не самі знання та їх перевірку (вони теж важливі і потрібні), а вміння і навички та систему знань, що їх забезпечують. Відомо, що негативний вплив на якість підготовки майбутніх офіцерів запасу чинять організаційно-методичні і соціально-економічні проблеми: занедбаність і відсталість навчально-матеріальної технічної бази (НМТБ), невиконаність замовників, низький, у більшості випадків, рівень попередньої підготовленості студентів, значні розбіжності в підготовці цивільного спеціаліста на факультеті ВНЗ і військового спеціаліста на КВП, особливо командного профілю та ін. [3].

Суть проблеми показано на мал. 2, де зображено процеси в системі навчання. Відомо, що якісне функціонування кожної системи навчання визначається не тільки змістом і точністю формулювання мети навчання (освіти), але й здатністю її структурних елементів забезпечити досягнення цих цілей, а викладачів і студентів – реалізувати існуючі можливості.

На малюнку 1 була представлена система навчання. Більш повно система навчання буде характеризувати наявність у ній таких елементів, як: навчально-матеріальна технічна база (НМТБ), методи і засоби навчання (МЗН), планування й організація навчального процесу (ПОНП), контроль і управління якістю підготовки спеціалістів (КУ).

Мал. 2. Зміна якості військового спеціаліста в рамках системи навчання.

**ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ
ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

$СН = ДЗ + ТН + НМТБ + ПОНП + МЗН + КУ$,

де: ДЗ – дидактична задача; ТН – технологія навчання.

Для рубежу контролю “В”:

НВВо – умовний інтегральний обсяг знань, умінь і навичок (ЗУН), які гарантують вихід на задану якість (Р) спеціаліста під час випуску;

НВВо – умовний інтегральний обсяг ЗУН, фактично отриманий на рубежі контролю “В”;

$Д$ – різниця між обсягами ЗУН на цьому етапі навчання відносно вимог військ.

Якщо припустити, що гіпотетична СН є ідеальною, і навчальний процес матеріально-технічно і методично повністю забезпечений, то “ввівши” в систему навчання в точці “Н” абітурієнта, через певний час навчання на КВП на виході маємо отримати військового спеціаліста необхідної якості (Р). Однак на практиці виходить не завжди так. Якість підготовки спеціаліста, особливо практична, як показує досвід останніх років, виявляється нижче очікуваної. Причин цього багато, більшість з них вже було названо, але необхідно розглянути ще одну їх групу.

На тривалому шляху від зарахування студента на кафедру військової підготовки і до випуску, як показують результати дослідження і досвід, реальна вимогливість до якості підготовки з боку викладачів, натрапляючи на існуючі в навчальному процесі суперечності на КВП, а нерідко й зі слабкою підготовкою і з недостатньою активністю в навчальній діяльності (а можливо, й невимогливістю до якості свого навчання) студентів, поступово знижується до рівня їх інтелектуально-моральної активності.

Досвід також показує, що деякі керівники кафедри військової підготовки (ПМГ або циклів) і викладачі, які безпосередньо займаються розробкою цілей, змісту навчання, навчальних програм дисциплін і контрольних матеріалів до них, не завжди прогнозують цю роботу на кінцевий результат, зіставляючи її з сучасними вимогами. Це не може створювати впевненості у тому, що кафедра військової підготовки готує спеціалістів на рівні сучасних вимог і з перспективою на майбутнє.

Ці та інші причини часто призводять до того, що відбувається не зростання якості спеціаліста від рівня вимог військ до випускника кафедри військової підготовки (НР), а зближення цих двох позицій, що виводить якість підготовки спеціаліста під час випуску лише на рівень $НР_1$, створюючи цим видимість якості.

В умовах такої нечіткої орієнтації на цілі, зниженої вимогливості оцінюється і педагогічна

діяльність викладацького складу та навчальна діяльність студентів.

Відносне зниження якості підготовки спеціалістів, як показує досвід, спричинює й те, що за час навчання на кафедрі військової підготовки під впливом різноманітних причин і умов вимоги до деяких якісних характеристик випускників можуть істотно змінюватися і знаходитися, наприклад, на мал. 2 в точці $Р_2$. Лінія $НР_2$ умовно розташована вище лінії НР, хоч це не означає, що інтегральний обсяг ЗУН, еквівалентний новій якості, повинен обов'язково зрости. Безумовно, збільшення обсягу знань, умінь і навичок буде постійно відбуватися, але його так само постійно слід звільняти, “очищати” від старого навчального матеріалу, не допускаючи інтелектуального перевантажування студентів старим матеріалом на шкоду новому.

На основі проведених досліджень та позитивного досвіду можна припустити, що одним з надійних шляхів зниження “браку” під час випуску може бути об'єктивний поетапний контроль (точки А, В і т.д.; мал. 2) результатів навчання, який приводить до узгодження якості підготовки спеціалістів протягом їх навчання з розробленими поетапними еталонами якості під час випуску. У процесі виконання цього завдання буде поставлена в більш жорстку залежність якість підготовки спеціалістів від заданої якості на основних етапах їх навчання.

Підходи до визначення основних етапів контролю якості підготовки спеціалістів можуть бути різними. Контроль якості підготовки офіцерів запасу в умовах КВП можна проводити за навчальний рік (семестр), а можна поетапний контроль проводити після завершення підготовки різних спеціалістів, на одному – після завершення підготовки розвідника (гарматного номера), на другому – після завершення підготовки командира відділення, на третьому – командира взводу. З урахуванням особливостей підготовки це дає змогу ліквідувати розрізненість вивчення низки суміжних та забезпечуючих навчальних дисциплін, які формують основні якості спеціаліста, підвищити практичне спрямування теоретичного матеріалу, забезпечити відбір теоретичного матеріалу, який коротшим шляхом веде до практики. Визначивши основні етапи в підготовці офіцера запасу, можна буде перейти, спираючись при їх завершенні за поточні результати, на результати поетапного контролю, до незалежної оцінки ступеня володіння студентом вивченим матеріалом, що характеризуватиме окремий етап підготовки спеціаліста цього профілю.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Проаналізовані проблеми не є новими. В різні періоди, а в останні роки особливо, ними займалися і займаються як теоретики, так і практики. Однак досвід і результати проведених досліджень показують, що вирватися з лещат репродуктивно-примусової системи навчання і вийти на принципово новий рівень якості підготовки спеціалістів тільки шляхом удосконалення цієї системи важко, якщо взагалі можливо. Йдеться, очевидно, про розробку принципово нових систем і технологій навчання, які все більше знаходять визнання не тільки за кордоном, але й в Україні [5].

Так, наприклад, у багатьох зарубіжних країнах, а останніми роками і в Україні, збільшилася зацікавленість до розробок систем і технологій навчання як шляхів підвищення якості підготовки спеціалістів.

Результати аналізу передового досвіду розробки комплексної системи навчання і контролю та впевненість у тому, що без кардинальних змін спрямування навчально-виховного процесу в існуючих умовах важко добитися різкого підвищення якості підготовки спеціалістів, зумовили рішення звернутися до розробок технологій навчання, яка надійніше гарантувала б отримання заданої якості підготовки спеціалістів під час випуску [4].

На нашу думку, необхідно зазначити, що запропонований нижче варіант технології навчання і тлумачення деяких її ознак може, враховуючи мету і можливості кафедри військової підготовки, дещо відрізнятись від уже відомих, однак в цілому він уміщує ті ж її основні положення, які на практиці дали позитивні результати.

Основний задум моделі технології навчання у загальному вигляді може бути сформульований так: диференційована на основних етапах навчання, поетапно зв'язана педагогічною таксономією цілей і змістом навчання, побудована на продуктивно-діяльному навчанні, пронизана етапним стимулюючо-консультаційним і діагностичним контролем технологія навчання за певних умов виведе якість підготовки спеціалістів під час випуску на заданий рівень.

Цими "певними умовами" розробки і впровадження технології навчання у практику ми вважаємо такі обставини:

а) керуючись Програмою підготовки офіцерів запасу, у т.ч. і її цільовими установками предметно-методичній комісії (ПМК) кафедри (циклу або ПМГ), базуючись на логіці (моделі) професійної діяльності майбутнього офіцера запасу, контекстного підходу до навчання, необхідно виділити в змісті навчання зв'язані

педагогічною таксономією мети основні блоки (модулі), які містять у собі цілком завершені етапи підготовки військового спеціаліста заданого профілю, що піддаються об'єктивному діяльному контролю;

б) для кожного етапу підготовки спеціаліста (блоку або модуля) потрібно розробити комплекти контрольних завдань (ККЗ), які охоплюють весь етап навчання спеціаліста, професійно-орієнтовані завдання (ПОЗ), тести, завдання і т.ін., контрольні матеріали, успішне розв'язання яких студентами на цьому "тлі" гарантувало б досягнення потрібної якості їх підготовки (мал. 2, точка Р);

в) для уточнення і конкретизації мети навчання, оптимізації змісту, координації методики підготовки спеціалістів у кожному блоці (модулі) із числа викладачів, які проводять заняття з різних навчальних дисциплін, у рамках блоку необхідно створити координаційно-методичну комісію (КМК).

КМК має планувати свою роботу поступово. Після зміни цільових установок і змісту навчання, керуючись закономірностями військово-педагогічного процесу, повинна вносити необхідні зміни до навчального процесу, висувати свої вимоги до якості підготовки спеціалістів на попередньому етапі і узгоджувати між собою зміст і методику навчання та контролю на всіх етапах;

г) з метою конкретизації, оптимізації й узгодження змісту навчання (навчальної дисципліни) з сучасними вимогами, посилення міжпредметних зв'язків і виключення дублювання навчального матеріалу, вироблення методики, яка дала б змогу комплексно і продуктивно будувати і виводити на рівень заданої якості навчання, для кожної навчальної дисципліни, яка входить у блок (модуль), необхідно розробляти технологію вивчення цієї дисципліни;

д) структуру і зміст навчальної діяльності викладача і студентів у цілому і на кожному з етапів зокрема, мету навчання, основні шляхи і механізми їх досягнення, методику контролю й оцінки, необхідні для розвитку навчального процесу, для співробітництва викладача і студентів у процесі навчання, завчасно, на початку навчання (вивчення дисципліни, тем і навіть заняття) потрібно повідомляти студентам, пояснювати їм, що залучає їх до свідомої конструктивної методичної й навчальної діяльності.

На практиці існує низка педагогічних шляхів більш ефективного розв'язання багатьох проблем підвищення якості підготовки спеціалістів у стислі строки навчання. До них належать технології навчання, перехід до нових видів (типів) навчання – комплексного, модульного, контекстного, програмованого, проблемного, деякі інші підходи в навчанні. Одним із них є використання

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА КАФЕДРІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

педагогічного конструювання для узгодження змісту навчання і навчальної діяльності студентів з метою навчання і закономірностями військово-педагогічного процесу.

Диференційований, дидактико-цільовий підхід до аналізу й обробки змісту навчання дає змогу виключити дублювання навчального матеріалу і втрати часу, зробити навчальний процес цілісним і цілеспрямованим, досягти великої практичної зорієнтованості теоретичного матеріалу.

Урахування зазначених підходів, на нашу думку, дасть змогу більш точно визначити навчальну мету, узгодити з нею методику навчання, а навчально-виховний процес у цілому узгодити з його закономірностями і загально-дидактичними принципами. Головне, вважаємо, щоб до завершення вивчення матеріалу у кожному блоці, а потім і до випуску студент зміг відзвітувати не тільки за дисципліни, але і за певні етапи оволодіння спеціальністю і за спеціальність у цілому. А це буде можливо тільки тоді, коли процес навчання буде належно зорієнтований на точно визначену й описану професійною мовою навчальну мету. Основним завданням при цьому є забезпечити протягом військової підготовки технологічність процесу навчання, узгодити його з поетапним діагностико-діяльним контролем знань, умінь і навичок, який виведе якість підготовки спеціалістів на потрібний рівень. Розв'язанню цього завдання, як показав досвід, буде сприяти узгодження навчальної і контролюючої діяльності.

Особливості і можливості рейтингової контролю в останні роки розглядалися багатьма авторами. Проведено низку науково-методичних конференцій. Зарубіжний і вітчизняний досвід застосування рейтингової контролю дає підстави для висновку про можливість досягнення більш високої якості підготовки спеціалістів. Будучи формою інтегрального контролю якості навчальної діяльності студентів, рейтинговий контроль сприяє посиленню мотивації навчальної діяльності студентів, індивідуалізує навчання, активізує їх систематичну творчу роботу, значно розширює спектр форм самостійної роботи, створює умови для більш результативної реалізації інтелектуальних можливостей кожного студента, його розвитку, успішного просування вперед відповідно до своїх можливостей. Змагання, боротьба за більш високий рейтинг, як показала практика, створює нові підходи до розробки стимулів, методики мотивації навчальної діяльності.

Втілювати рейтингову систему контролю знань, умінь і навичок, як показали результати нашого дослідження, потрібно поступово, не більше ніж з однієї – двох навчальних дисциплін. При збільшенні числа навчальних дисциплін необхідно враховувати “вагу”, коефіцієнт значення дисципліни в підготовці спеціаліста певного профілю. Це дасть змогу не тільки зосереджувати увагу на вивченні основних дисциплін військової підготовки, але й більш повно враховувати професійну орієнтацію студентів.

Висновки. Таким чином, будуючи технологію вивчення навчальної дисципліни, викладач або ПМК згідно з кінцевими і проміжними цілями навчання і розвитку розробляє поетапну рейтингову систему контролю, орієнтуючи на неї навчальний процес у блоці (модулі), визначає для кожного стану (етапу) той рівень і якість проміжної підготовки студентів, при досягненні яких у блоці гарантувалося б отримання заданої якості навчання до випуску, використовуючи банк професійно орієнтованих задач тестів, завдань та ін., підбирає, а якщо необхідно, то й розробляє діагностично-контрольний матеріал, який дає йому змогу визначити темп і міру нарощування знань, умінь і навичок студентів у процесі оволодіння матеріалом певного блоку (модуля).

За результатами проведеного теоретичного дослідження нами зроблено висновок, що повне врахування у навчальному процесі складових технології навчання і системи навчання в цілому значно поліпшить якість підготовки офіцерів запасу на кафедрі військової підготовки.

1. *Освітні технології. Навч. - метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін., За заг.ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.*

2. *Военная психология и педагогика: Учебное пособие / Под ред. П.А. Корчемного, Л.Г. Лаптева, В.Г. Михайловского. – М.: Изд-во “Совершенство”, 1998. – 384 с.*

3. *Початкін Ю.П. Педагогічні основи військової підготовки студентів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 1995. – 208 с.*

4. *Приходько Ю. І. Технологія особистісно орієнтованого навчання військових фахівців / Військова освіта: Зб. наук. пр. №10. – К.: ГУКП НМЦВМОУ, 2002. – С. 121 – 129.*

5. *Фаткумин Р. В. Про сучасну технологію навчання // Alma mater. – 1993. – 3. С. 29 – 30.*